

" Die Kat kom weer"

De Tunnelvisie

Ernst Mach, een beroemde Weense fysicus bij het begin van de twintigste eeuw - hij was ook de dooppeter van Wolfgang Pauli - , schreef over zijn tijdgenoten Freudianen: " Die lui willen de vagina gebruiken om er de wereld mee te onderzoeken. Dat is echter niet haar natuurlijke functie, daarvoor is zij te eng " (Fischer 2004 35).

Ik vermoed dat hij gelijk zou kunnen hebben, niet alleen letterlijk, maar ook figuurlijk: het beeld dat hij gebruikt illustreert mooi de vernauwende tunnelvisie waarin men terecht komt wanneer men de "interprefaction" laat domineren, met andere woorden wanneer men de interpretatie de vrijheid ontnemt en vastlegt in feitelijkheid.

Die feitelijkheid wordt ook opgezocht door het onderzoeken van psychische fenomenen aan de hand van hun materiële uitdrukkingsvormen: het meten van hersenveranderingen aan de hand van gedragsfenomenen die dan in een wetenschappelijke formulering kunnen worden vastgelegd. Dit leidt dan mijns inziens tot een nieuwe tunnel, jammer genoeg niet meer die van de vagina, maar die van een soort religie van de materie, die zich uitdrukt in statistische waarden.

Alleen statistische waarden hebben rationeel analyseerbare oorzaken. Zo kan een psychiatrische diagnose gezien worden als een statistische waarschijnlijkheid, een statistische voorspelling waaraan de waarheid van het individu echter ontsnapt. Een rationele beschrijving van een fenomeen betreft nooit een individueel gebeuren: het individueel gebeuren ontsnapt, heeft een zekere vrijheid, een zeker indeterminisme (Laurikanen 1988 54). In die zin is het individu steeds een statistische uitzondering, niet rationeel te vangen, dus eigenlijk iets irrationeel: het individueel gebeuren bevat irrationaliteit. Het individu, het éénmalige hoort niet thuis in de natuurwetenschap. Met het irrationele wil wetenschap niks te maken hebben. Wie het éénmalige en niet herhaalbare gebeuren tot voorwerp van onderzoek wil maken, zal het irrationele moeten leren zien, niet als gek of onzinnig, maar als datgene waarvoor geen algemene wet te formuleren is: ieder individueel bestaan, met zijn toevalligheden behoort daartoe (Fischer 2004 168).

Aangezien wij dagelijks in ons analytisch werk met het individu bezig zijn, en één van de basisopties van ons werk erin bestaat het individu zoveel mogelijk individu te laten zijn of te laten worden, houdt de vraag mij bezig: "Wat is dan toch de constante in dit onvatbare individu? ".

Keren we eerst even terug naar de vorige tunnelvisie: In navolging van Descartes - die het eigenlijk niet zo bedoelde - pleegt de wetenschap, in een poging exact te worden, een soort machtsgreep, verbant de geest en wordt de grote volgeling en gelovige van de materie - waar is de goeie ouwe alchimist gebleven? Psyche wordt een epifenomeen van de materie, een te manipuleren bijkomstigheid. We krijgen een wereldbeeld dat perfect en onafhankelijk (de detached observer) kan onderzocht worden, maar waaruit al het persoonlijke is verdreven: kwantitatief onderzoek is wetenschap, kwalitatief onderzoek is verdacht. Vanuit kwantitatief onderzoek kan worden gesteld: we worden met zijn allen steeds slimmer, vredelievender, rijker en gezonder (titelpagina Knack nr. 3-2014), althans dat moeten de statistieken bewijzen en ons deze naïeve puer-voorstelling doen slikken. Zo komen wij terecht in de dominante mythe van de twintigste eeuw: de god van de heilige materie zal de mensheid bevrijden van de gesels van ziekte en armoede, zal welstand creëren met een overvloed aan dingen en de dood onbeperkt uitstellen: de moderne tunnelvisie.

Kwantumfysica

Nochtans is er in het begin van dezelfde twintigste eeuw, binnen de exacte wetenschappen een ontwikkeling ontstaan - gelijktijdig met de psychoanalyse - die daar vragen bij stelt: de kwantumfysica. Het huidige, vandaag nog geldige wereldbeeld, wordt al bijna honderd jaar van daaruit aangevreten. Begrippen als "absolute causaliteit", "de detached observer", "de totale kenbaarheid van de realiteit", worden in vraag gesteld. Andere begrippen - die een zeker parallellisme vertonen met psychoanalytische - duiken op: het onzekerheidsprincipe, het veldbegrip, en het boeiende gegeven van de complementariteit. Dit laatste vooral fascineerde Wolfgang Pauli, die probeerde verdere parallellen te trekken tussen kwantumfysica en dieptepsychologie. Pauli besloot bij Jung in analyse te gaan omdat: ".....het valt mij blijkbaar gemakkelijker academische successen te hebben dan succes bij de vrouwen. Daar bij de heer Jung blijkbaar het omgekeerde het geval is, lijkt hij mij de geëigende persoon om mij te behandelen..." (Fischer 2004 106). Dus ook in die keuze zit een zekere complementariteit. We gaan niet verder in op de reeks imposante dromen die die therapie voortbracht (C.A. Meier 2001), evenmin op het boeiende levensverhaal van Pauli (Fischer 2004 - Arthur Miller 2011), om ons te beperken tot dit laatste begrip.

Complementariteit wordt als volgt gedefinieerd: "Twee beschrijvingen van een situatie zijn complementair wanneer ze elkaar uitsluiten en tegelijk beide nodig zijn om een grondige en volledige beschrijving te geven van deze situatie (H.Atmanspacher H.Primas 2008 100). De complementaire kenmerken van het elektron (en van het atoom) (golf en deeltje) zijn het potentiële zijn, maar één van hen is actueel niet-zijn. Dat is de reden waarom we kunnen zeggen dat de wetenschap - niet langer meer klassiek - voor het eerst een echte theorie van het worden is en niet langer meer Platonisch (Pauli in CA Meier 2001 93).

Golf en deeltje, positie en momentum zijn uiteraard de klassieke voorbeelden van complementariteit. Bewust-onbewust is een ander spanningsveld waarin men gewag kan maken van complementariteit. Pauli schrijft: "In de plaats van het Oosterse universele bewustzijn zonder object, schuift de Westerse psychologie de idee naar voren van het onbewuste, dat in relatie tot het bewustzijn paradoxale kenmerken vertoont te vergelijken met deze die we ontmoeten in de fysica. Enerzijds demonstreert de moderne psychologie een objectieve realiteit van de onbewuste psyche, anderzijds vormt elk "tot bewustzijn brengen", i.e. observatie, een interferentie met onbewuste inhouden, die in principe niet te controleren is; dit beperkt het objectieve karakter van de realiteit van het onbewuste en investeert de realiteit met een zekere subjectiviteit (W.Pauli 1994 42). Deze paradox illustrerend aan de hand van de droom schrijft hij: "Het louter bewust waarnemen van de droom heeft al reeds de staat van het onbewuste veranderd en daardoor in analogie met de meting in de kwantumfysica, een nieuw fenomeen gecreëerd" (Atmanspacher 2008 100). Er is dus duidelijk een probleem met het idee dat we ooit bewust kunnen worden van het onbewuste als dusdanig, want die daad zou onmiddellijk het onbewuste aspect negeren dat we hopen te onderzoeken. Het onbewuste blijft noodzakelijk verborgen, en in de mate waarin we er enige toegang zouden toe hebben, zou het onherroepelijk veranderen door die poging. Dit betekent echter niet dat het onbewuste onkenbaar is. Wat het betekent is dat het onbewuste onkenbaar is via bewuste introspectie; het is kenbaar enkel via indirecte, meer abstracte of theoretische wegen. Anderzijds is het bewuste wel direct kenbaar via introspectie. Ook al vormen ze een geheel, het bewuste en het onbewuste zijn slechts kenbaar via verschillende benaderingen (Atmanspacher 2009 100).

Is het binnen en dank zij dit paradoxale spanningsveld dat het individu kan ontsnappen aan statistische wetmatigheden en zich kan kenmerken als individu?

Microbiologie

Ook vanuit een ander vakgebied - de microbiologie - worden vragen gesteld bij het absoluut kenbare en voorspelbare van de ontzielde materie; de Darwiniaanse theorie wordt hier ook van binnenaf aangevreten. Zo berekende P. Davies dat het waarschijnlijk langer zou duren dan de hele levensduur van het universum (ongeveer 13 miljard jaren) om één proteïne te vormen wanneer dit zou moeten gebeuren op louter toevallige basis (Todd 2012 28). Bovendien zouden er empirische aanwijzingen zijn voor het bestaan van adaptieve mutatie in micro-organismen (Mc. Fadden en Al-Khalili): levende cellen zouden functioneren als biologische kwantumcomputers die simultaan multiple mutatiemogelijkheden (in superpositie) exploreren en collabereren naar de toestand die het grootste voordeel oplevert (Todd 2012 43). Actieve informatie als een rudimentaire kwaliteit op kwantumniveau (Todd 2012 53). Vandaar dat sommige onderzoekers zich de vraag stellen: kan er zoiets bestaan als een rudimentaire protomentale aanwezigheid, ver beneden het niveau van menselijk bewustzijn? (Atmanspacher 2009 219). Wat moert hier om de hoek? Is de geëxorciseerde spirit hier weer terug? Komt de alchimist hier weer tot leven?

Het Gebeuren

Gedraagt het onbewuste zich dan als een soort kwantumveld of een soort levende cel, waarin verschillende mogelijkheden - multiple alternatieven in superpositie, wachtend om te worden geactualiseerd (bèta-elementen?) - in potentie bestaan en waarvan er één, bij het collabereren van de superpositie verschijnt als fenomeen - de bewustwording? Bij de bewustwording dringen beelden en ideeën vanuit het onbewuste het bewustzijn binnen en worden er bevroren in tijd en ruimte: ze vallen in het bewustzijn, het zijn "invallen".

Is op die manier het onbewuste te benoemen als de mogelijkheid tot "worden"? Het louter causale kan nooit het worden van een individu verklaren. Het louter causale leidt tot het ontstaan van vrij voorspelbare, vrij identieke non-individen (het ideaal voor totalitaire regimes). Alleen het complementaire biedt voldoende speelruimte om tot het unieke te komen, in een dialectische wisselwerking tussen bewuste en onbewuste. Een wisselwerking die nooit tot rust komt: door die wisselwerking is het individu een voortdurend gebeuren en precies daardoor een individu. Wat wij moeten proberen te snappen is misschien niet zo zeer het individu dan wel het gebeuren. Het concept individu - als momentopname - is slechts een tijdelijke stop, een tijdelijke verpakking van een gebeuren. Dat gebeuren is iets wat ons grotendeels overkomt en zeker niet volledig het gevolg van onze keuzes. Het leidt evenmin tot een soort spontane ontbolstering van een soort dieper zijn, maar wel tot het ontstaan van een uniek individu. Het voornaamste kenmerk van het gebeuren is dat het ons telkens ontsnapt.

Psychoanalyse

In de voorbije eeuw heeft de psychoanalyse een subtiel instrumentarium uitgebouwd om met dit gebeuren om te gaan. Wat we er tot nog toe hebben uit geleerd is dat wanneer we het gebeuren proberen vast te zetten in een naam, dit leidt tot een reductionisme, tot een soort confessioneel geloof. Dan zijn we terug bij de verrekijker: een concept is ook niets meer dan een tijdelijke stop, een niet perfect steunpunt van het gebeuren. Voorbeelden zijn er genoeg : seksualiteit, archetype , anima , Zelf enz...

Ons werk bestaat in het laten gebeuren van het gebeuren, en te leren repereren waar dit gebeuren wordt gehinderd of verstoord. Eén van de belangrijkste stoorzenders is macht: het gebeuren verdraagt geen macht. Door macht verandert het gebeuren in de herhaling. Het is bijvoorbeeld door de macht van het seksuele misbruik dat de potentiële mogelijkheden aanwezig bij het kind prematuur collabereren en verstarren in de herhaling. Hetzelfde doet de macht van de Meester - zij het nu Freud, Jung, of om het even wie - : analisten die de meester

nabootsen en zijn regeltjes toepassen, produceren karikaturen waarin het gebeuren is verdwenen: het mechanische ervan maakt de analyse belachelijk en tot voorwerp van terechte kritiek. De concepten van de Meester zijn tenslotte ook maar voorlopige - zij het meesterlijke - kapstukken van het gebeuren.

Een goede analytische setting dient een soort vacuüm te creëren waarbinnen het gebeuren kan opduiken. Binnen het veld van de overdracht - een intersubjectieve wolk - zweven heel wat embryonale indrukken, beelden, gedachten als superposities rond. Die intersubjectieve wolk wordt nog intenser wanneer de droom in beeld komt. We kunnen dan bijna spreken van drie partners: de analist, de patiënt en de droom. De droom is ongetwijfeld dé speeltuin bij uitstek van het gebeuren, dé indirecte weg van het onbewuste (cfr. Pauli). Wat in dat veld als juist wordt aangevoeld is niet iets wat gezocht en gevonden kan worden, maar iets wat zich toont. En wat zich toont is het resultaat van een speelse beeldende dialoog, gedragen door empathie, want een duiding mag geen macht bezitten. Een goede duiding is vaak niet meer dan een juiste vraag, en gaat dikwijls gepaard met een soort gevoel van herkenning: "zo is het, dit zit juist".

Hier houdt de analogie met het kwantumveld wel degelijk op en is de benadering van W.Pauli niet helemaal juist: het bewust worden is geen meting die het onbewuste verandert. "Meting" is een te actieve formulering: bewust worden is niet iets actief maar eerder een gevolg van het zich tonen van het gebeuren, een kortstondig efemeer moment, waarna alles zich weer sluit. De analist dient dan de nodige nederigheid en terughoudendheid op te brengen en niet af te komen met verdere verklaringen en constructies, want dan sluipt de macht weer naar binnen. De "ontdekking" dient te worden gerespecteerd.

Besluit

Ook Pauli sprak in zijn werk en dat van zijn collega's over ontdekkingen - zur Deckung kommen - eerder dan over uitvindingen (Todd 2012 71). Hij was van mening dat de algemene trend in de Westerse cultuur na de zeventiende eeuw éézijdig was en gevaarlijk, te karakteriseren als een visie van de wereld als een mechanisch raderwerk, een deterministische visie waarin alles in principe is gepredetermineerd. Pauli presenteerde daarentegen een visie waarin "spirit" terug werd herkend en erkend als een basaal element samen met materie. De wereld dient terug te worden gezien als een organisme en niet als een raderwerk (Laurikainen 1988 xv).

Bij het herkennen en erkennen van "spirit" die zich in ons werk toont als "het gebeuren", staan psychoanalisten wellicht op de eerste rij, maar dan zonder verrekijker: spirit is de enige constante in ons werk, maar dan wel een voortdurend veranderende. De constante in het onvatbare individu is het gebeuren. Komt de kat dan toch weer?

Bibliografie

Ernst Peter Fisher 2004
Brücken Zum Kosmos
Libelle Verlag AG 2004

K.V. Laurikainen 1988
Beyond the Atom
Springer Verlag Berlin Heidelberg 1988

C.A. Meier 2001

Atom and Archetype The Pauli - Jung Letters 1932-1958
Princeton University Press 2001

Arthur I. Miller 2011
137 Jung, Wolfgang Pauli und die Suche der kosmischen Zahl
Deutsche Verlags-Anstalt München 2011

H. Atmanspacher - H. Primas (eds.) 2009
Recasting Reality
Springer Verlag Berlin Heidelberg 2009

Wolfgang Pauli 1994
Writings on Physics and Philosophy
Springer Verlag Berlin Heidelberg 1994

Peter B. Todd 2012
The Individuation of God
Chiron Publications Illinois 2012

Dirk Vergaert